

Оксана Гарачковська

УКРАЇНСЬКА ВІРШОВАНА САТИРА Й ГУМОР ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена аналізу гумористично-сатиричної творчості українських поетів-фронтовиків періоду Другої світової війни. Висвітлюються традиції фольклорного «Листування запорожців з турецьким султаном» в поезії С. Воскресасенка, співпраця Л. Первомайського в «Агітаційно-сатиричних вікнах», розкривається колективне авторство поем «Гнат Кудря — партизан» та «Іван Гвоздьов на фронті».

Ключові слова: сатира, гумор, сарказм, поема, віршований фейлетон, послання.

Незважаючи на те, що творчість українських поетів-фронтовиків уже неодноразово ставала об'єктом літературознавчого аналізу, досі ще немає праць, присвячених висвітленню специфіки вітчизняної віршованої сатири й гумору періоду 1941–1945 рр. А між тим, майже у кожній газеті цього грізного часу існували сатиричні розділи, які користувались надзвичайною популярністю серед воїнів. Гостросатиричне слово поетів адресувалось багатомільйонній аудиторії, промовляло не лише зі сторінок всесоюзних, республіканських, фронтових газет, з листівок, а й із репродукторів сотень міст і тисяч сіл країни.

Мета статті — з'ясувати жанрову специфіку української віршованої сатири й гумору періоду Другої світової війни, розкрити колективне авторство сатиричних поем «Гнат Кудря — партизан» та «Іван Гвоздьов на фронті».

Одним із найбільш популярних жанрових різновидів сатиричної поезії воєнного часу стали віршовані послання. Вони були складені в дусі «етикету» запорізьких козаків у їхньому листі до турецького султана. Адресувались солдатам та офіцерам німецької армії, а то й безпосередньо Гітлеру чи його найближчим підопічним: *«Головна конура фашистських псів. Адольфу Гітлеру. Вулиці не знаємо, та так гадаємо, що цього ката відома хата ... Слухай, собако, слово народу українського, який не скорився тобі і ніколи не скориться»* [1, 12].

За свідченням Ю. Мокрієва, автором одного з таких «листів» складеного ще в Брянських лісах, був письменник А. Шиян: *«Написаний він був чи не гостріше, ніж писали запорожці. Хлопці в партизанському лісі були дотепними, слова вони добирали якнайдошкульніші, які, може, було трохи й незручно читати жінкам. А втім, читали ... і реготали всі разом»* [6].

Патріотичні ідеї «Листування запорожців з турецьким султаном» виявилися невмирущими. У різні періоди війни були відомі сотні переробок, стилістично близьких до оригіналу. Це, зокрема,

«Его высочеству прихвостню хвоста ее светлости кобылы императора Николая, сиятельному палачу финского народа, светлейшей обершлюхе берлинского двора...» [4], *«Людожеру Адольфу Гітлеру — від онуків великих запорожців землі української»* або складений оборонцями Одеси лист *«Генералу без армії Антонеску — від онуків великих запорожців землі української»* [3] та ін. У них маємо наслідування не тільки змісту, патріотичного духу листа запорожців, а й деяких стилістичних прийомів: сатири, гротеску, відповідних глузливих прикладок тощо.

Часто такі послання у вигляді листівок з'являлися на стінах окупованих німецько-фашистськими загарбниками міст, на дверях їхніх комендатур, і це породжувало у людей впевненість у швидкому визволенні з-під невольницького ярма.

Користувались також популярністю як на фронті, так і в тилу, сатиричні випуски українських радіожурналів. Редактором одного із них, «Сатиричного залпу», що транслювався щонеділі радіостанцією «Радянська Україна», був О. Довженко. Активну участь у підготовці номерів радіожурналу брали М. Нагнибіда, А. Шиян, О. Копиленко, Д. Білоус. У випусках часто використовувались сатиричні твори П. Тичини, Я. Галана, С. Олійника, П. Козланюка, Остапа Вишні. Кожен такий «залп», як правило, починався віршованими листами, адресованими землякам-українцям, партизанам тощо: *«Славні партизани й партизанки! // Дозвольте вас звеселити, // щоб легше було бити // без жалю, без жартів // німців-окупантів!»* [1, 12].

Після звернення переважно йшли привітання з якоюсь подією, повідомлення, гумористичні розповіді партизан про ворога, народні оповідки, анекдоти тощо: *«Слухайте сатиричний залп по зборищу фашистських мавв». Або: «Гірчиця, приємна для нас і гірка для фриця», — ось епістолярні формули преамбули, характерні початки сатиричних радіолистів, що використовувались у передачах цього журналу.*

Загалом українська сатирично-гумористична поезія періоду Другої світової війни становить собою вагомий мистецький доробок. Віршовані послання, звернення, заклики, радіолисти М. Рильського, М. Бажана, А. Малишка та інших авторів 1941–1945 рр. були глибоко закореними насамперед в національній — українській проблематиці. Віршована сатира стала наслідком узагальнюючої, типізуючої роботи аналітичного та образного мислення письменників, мислення нестандартного — парадоксального. Саме таке мислення було не тільки антиподом тоталітарної публіцистики, а й знаряддям психологічно-інтелектуального протистояння тоталітаризмові, демонтажу його ідеологічної структури.

З перших днів війни у багатьох фронтових та армійських газетах почали з'являтися «Агітаційно-сатиричні вікна», що продовжували бойові традиції «Окон РОСТА» періоду громадянської війни. Викривальний сміх допомагав бійцям громити окупантів. Зокрема, в «Агітаційно-сатиричних вікнах» на сторінках газети Першого Українського фронту «За честь Батьківщини» були оприлюднені віршовані памфлети С. Воскресенка «Трясця тіпає й трясє» (22 квітня 1944 р.), що висміювали фашистську верхівку, гуморески П. Дорошка «Як німці йшли покоряти наш край і як потрапляли в пекло та в рай» (13 жовтня 1944 р.), «Наші міркування про німецьке листування» (14 жовтня 1944 р.), «Гітлерів крик під новий рік» (31 грудня 1944 р.) та ін.

У вірші «І так щодня» (16 грудня 1944 р.) С. Воскресенко крізь призму вбивчого сарказму розкриває коротку інформацію з газети — «Гітлер перебуває в пригніченому стані», яка подається до твору в якості епіграфа: «Що кінець буває всьому, // Він і справді вже на ньому, — // Ще лишилось зашморгнуть // Та за другий потягнуть».

Віру в перемогу над ворогом утверджував Д. Гармаш у гуморесках «Бульки на воді» (20 травня 1944 р.), «Увірвалось!» (10 червня 1944 р.) та ін.

У випуску агітаційно-сатиричних плакатів досить активною була також діяльність Л. Первомайського, автора «Солдатських пісень». Так, скажімо, вже на п'ятий день війни — 26 червня 1941 року газета «Комуніст» вмістила карикатури на окупантів із сатиричними віршованими підтекстівками Л. Первомайського: «Розчавим і знищим навіки-віків // Фашистського гада!..».

8 липня 1941 р. газета «Комуніст» вміщує чергове «Агітаційно-сатиричне вікно» з кількома малюнками-плакатами київських карикатуристів (В. Овчинникова, В. Литвиненка та ін.), зазначаючи: «Текст Л. Первомайського». На одному з малюнків Гітлер тримає на поводках

своїх сателітів, — і текст: «Забив їм Гітлер баки: // «Гей, вперед, мої вояки!» // А які вони вояки? // Звичайнісінькі собаки!».

Отже, з перших днів війни у багатьох текстах віршованих плакатів, сатиричних куплетів, піснях, в «Агітаційно-сатиричних вікнах» і збірках «Фронтний гумор», радіопередачах (зокрема радіостанції «Радянська Україна» — «Сатиричний залп» під редакцією П. Неходи) українські поети-сатирики піднімали бойовий дух воїнів, вселяли віру у перемогу. Такі вірші, боездатні та дійові, видозмінювались і розвивались у наступні місяці й роки війни. Віршована сатира, гумор і публіцистика, поєднуючись у різних пропорціях, створювали строкате жанрове розмаїття; вони були різні і в стилістичному, і в емоційному відношенні. Загалом такі твори відповідали пекучим потребам часу.

Літературним фактом, який досить довго лишався поза увагою критиків і літературознавців, є колективні поетичні твори, що посідають доволі вагоме місце у фронтовій та армійській пресі періоду Другої світової війни. Варто згадати хоча б історію створення образу кавалериста-козака Івана Гвоздьова, що народився у перші дні Великої Вітчизняної війни під пером авторського колективу — військових кореспондентів газети Південно-Західного фронту «Красная Армия» О. Твардовського і російськомовного поета України Б. Палійчука. Збірка віршованих фейлетонів, об'єднаних в одну поему «Іван Гвоздьов на фронті», складається з двох частин: «Сядь, послушай слово про казака Гвоздева», куди увійшли розділи, написані Б. Палійчуком спільно з О. Твардовським упродовж 1941–1942 рр., і далі, у другій частині «Сказ о том, как бьет врагов фронтовик Иван Гвоздев», вміщені розділи, створені уже самостійно Б. Палійчуком після від'їзду О. Твардовського на інший фронт, й оприлюднені у тій самій газеті «Красная Армия».

Такий же колективний автор, що підписувався псевдонімом «Панько Рудий», оприлюднював свої твори (в основному сатиричні) й на шпальтах газети «За Радянську Україну» (головний редактор — М. Бажан), яка видавалась у 1941–1943 рр. для населення тимчасово окупованих територій республіки. Цей колективний псевдонім належав А. Малишку, С. Воскресенку й А. Шияну. Зокрема, С. Воскресенко — один із авторів псевдоніму — згадував, що джерелом його був твір М. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки» [2, 80]. До речі, це єдиний з відомих на сьогодні псевдонімів А. Малишка (у «Словнику українських псевдонімів» О. Дея не зафіксований). Підпис «Панько Рудий» стоїть і під колективною поемою «Гнат Кудря — партизан».

Поема була присвячена зображенню партизанського руху на окупованій ворогом Україні.

Головний герой твору — Гнат Кудря, безстрашний месник, веселий, гострий на язик українець, який за словом у кишеню не полізе, — партизанський брат Василя Тьоркіна. Останній розділ твору Панька Рудого з промовистою назвою «Помста» побачив світ 15 жовтня 1941 року. Сам факт появи колективної поеми у перші місяці війни змушує переглянути думку, яка міцно увійшла у літературознавчий обіг про те, що епічне відтворення героїчного характеру у великій поетичній формі виникло лише у другий період війни, тоді, «коли "розвідка" цього характеру засобами ліричної типізації вже якоюсь мірою була здійснена» [2, 80–81].

Українська віршована сатира й гумор періоду Другої світової війни становить собою доволі вартісний мистецький доробок. Зокрема, віршовані фейлетони, послання, колективні поеми «Іван Гвоздьов на фронті» та «Гнат Кудря — партизан», пересипані іскристим сміхом, збагачують

уявлення реципієнта про форми творення поетичної сатири та епосу в роки воєнного лихоліття. Доповнюють вони і наші знання про виникнення колективної поеми — явища, що певною мірою стало типовим під час війни. Ліміт газетної площі вимагав від авторів сатиричних творів точності вислову, лаконізму, конкретики, використання крилатої фрази, народного прислів'я тощо. Така «школа» художньої майстерності була особливо корисною для молодих літераторів. Зокрема, досвід воєнних років поглибив світосприймання А. Малишка, Л. Первомайського, Б. Палійчука, С. Воскресенка та деяких інших фронткових кореспондентів. Вони підійшли впритул до усвідомлення справжньої поезії, позбавленої книжних колізій та штучних асоціацій. У їхніх повоєнних творах почала пульсувати точна мова оперативних бойових повідомлень, далека від фальшивого «ура-патріотизму» та пустопорожнього сміху.

ДЖЕРЕЛА

1. Бурбела В. Війна в ефірі / Віктор Бурбела. — К. : Наук. думка, 1984. — 146 с.
2. Гутянська О. Невідомий колективний псевдонім / Олена Гутянська // Рад. літературознавство. — 1973. — № 10. — С. 80–83.
3. Исторический журнал. — 1942. — № 1–2. — С. 52–53.
4. Комсомольская правда. — 1941. — 14 ноября.
5. Кудін О. Сторінка творчості поета-воїна / Олексій Кудін // Рад. літературознавство. — 1978. — № 6. — С. 74–76.
6. Мокрієв Ю. Сміх — теж зброя / Ю. Мокрієв // А було це так... / за ред. А.В. Кулінича. — К. : Вид-во при Київ. держ. ун-ті видавничого об'єднання «Вища школа», 1986. — Вип. 3. — С. 43.

Стаття посвящена аналізу юмористически-сатирического творчества украинских поэтов-фронтовиков периода Второй мировой войны. Освещаются традиции фольклорной «Переписки запорожцев с турецким султаном» в поэзии С. Воскресенко, сотрудничество Л. Первомайского в «Агитационно-сатирических окнах», раскрывается коллективное авторство поэм «Игнатий Кудря — партизан» и «Иван Гвоздев на фронте».

Ключевые слова: сатира, юмор, сарказм, поэма, стихотворный фельетон, послание.

The article analyzes humorous and satirical works by the Ukrainian poets-veterans of the World War II. It highlights the folk tradition of "Zaporizhian letter to the Turkish Sultan" in the poetry by S. Voskresenko, L. Pervomaiskyi's contribution to "agitation and satirical windows", presents collective authorship of the poem "Hnat Kudria — partisan" and "Ivan Hvozdev at the front".

Key words: satire, humor, sarcasm, poem, verse lampoon, message.